

Critical Discourse Analysis of Women's Socio-Political Activism after the Islamic Revolution

Zahra. Korayi¹, Yousef. Amini^{2*}, Ahmadali. Hesabi², Amirali. Dorosti²

¹ PhD Student, Department of Political Sociology, Shoushtar Branch, Islamic Azad University, Shoushtar, Iran

² Department of Political Sociology, Shoushtar Branch, Islamic Azad University, Shoushtar, Iran

* Corresponding author email address: Yousef.amini@iau.ac.ir

Article Info

Article type:

Original Research

How to cite this article:

Korayi, Z., Amini, Y., Hesabi, A., & Dorosti, A. (IN PRESS). Critical Discourse Analysis of Women's Socio-Political Activism after the Islamic Revolution. *Journal of Social-Political Studies of Iran's Culture and History*.

© 2024 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

ABSTRACT

This study analyzes the political and social discourses surrounding women's activism in Iran from the Islamic Revolution to the present. Women, as half of the population, play a fundamental role in major political and social decision-making processes. The research examines the various governmental discourses and the role of women within these discourses, analyzing their impact on women's activism. During the Reformist administration led by Mohammad Khatami, slogans such as "civil society" and "rule of law" aimed to reform political and social institutions and enhance women's participation in public spheres. However, structural issues and the gap between theory and practice hindered the full realization of these goals. Under Mahmoud Ahmadinejad's presidency, a focus on "family" and "justice," coupled with an emphasis on women's traditional roles as wives and mothers, was aligned with an anti-Western stance. This administration prioritized preserving traditional family structures and reducing international engagement on women's rights, presenting a one-dimensional image of women as family-dependent beings. During Hassan Rouhani's administration, with slogans like "moderation" and "sustainable development," efforts were made to improve women's conditions. However, economic and social challenges led to limited progress and ongoing struggles. The Thirteenth Administration, led by Ebrahim Raisi with the slogan "popular government," proposed programs to improve women's conditions, particularly in employment and socio-political participation. Nevertheless, high unemployment rates and structural barriers remain significant challenges. This study demonstrates that governmental discourses have had a direct and significant impact on women's socio-political activism in Iran, and shifts in these discourses have played a crucial role in shaping the current status of women in the country.

Keywords: *Critical Discourse, Socio-Political Activism, Women, Islamic Revolution Discourses*

EXTENDED ABSTRACT

Women's socio-political activism in post-Islamic Revolution Iran has undergone significant transformations, heavily influenced by shifting governmental discourses. The role of women as socio-political agents is deeply embedded in the cultural and political frameworks of the country. This study critically analyzes the evolution of these discourses and their impact on women's activism through a critical discourse analysis approach, emphasizing language and ideology in power dynamics. The findings reveal that while some governmental periods have attempted to enhance women's roles in society, others have restrained their participation under traditional or ideological pretexts.

The study identifies the Reformist era under President Mohammad Khatami as a significant turning point. With slogans such as "civil society" and "rule of law," the administration sought to reform political and social institutions to bolster women's participation in public spheres. However, structural barriers and the gap between rhetoric and practice hindered the realization of these goals. Scholars argue that reforms during this period were marked by a tension between modernist aspirations and traditionalist constraints, limiting their impact on gender equity (Mirabi et al., 2022). Furthermore, the administration's approach to gender inclusivity often remained theoretical, as real structural changes required broader systemic reform (Movahed et al., 2008).

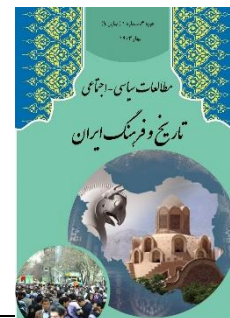
Under the presidency of Mahmoud Ahmadinejad, the discourse shifted significantly toward emphasizing traditional family values and justice. The administration advocated for women's primary roles as mothers and wives, aligning with an anti-Western stance. Programs aimed at preserving traditional family structures and reducing international engagement on women's rights showcased this paradigm. Critics argue that this approach sidelined women's potential as independent socio-political agents and perpetuated a one-dimensional view of gender roles (Panahi & Bani Fatemeh, 2015). The emphasis on traditional family structures, while culturally resonant, overlooked the aspirations of women seeking to balance family life with socio-political engagement (Afsharpour et al., 2022).

The administration of Hassan Rouhani marked another shift, introducing the discourse of "moderation" and "sustainable development." Efforts were made to improve women's conditions, particularly in employment and political participation. However, economic challenges and social resistance often impeded progress. Despite advancements in women's access to education and managerial roles, gender equity in practice remained elusive. The tension between modernist policies and entrenched patriarchal norms continued to pose significant barriers, as documented in prior analyses of gender-focused governmental strategies (Moradi et al., 2019). Scholars highlight that while policy initiatives under Rouhani appeared inclusive, they often lacked the institutional support necessary to achieve substantive outcomes (Shokr Beigi & Hossein Panahi, 2022).

The Thirteenth Administration under Ebrahim Raisi introduced the slogan "popular government," which promised programs to enhance women's socio-political and economic conditions. However, challenges such as high unemployment rates among women and systemic structural barriers persisted. Initiatives targeting women's employment and entrepreneurial opportunities faced significant obstacles due to the broader economic and cultural context. The lack of cohesive policy implementation often undermined the potential for meaningful change (Nosrat Kharazmi et al., 2020). Moreover, critics argue that without addressing the underlying socio-cultural constraints, such initiatives are unlikely to result in sustainable improvements (Mirhosseini & Abbaspour, 2023).

The study underscores the critical role of discourse in shaping women's socio-political activism in Iran. Each administration has framed its policies through distinct ideological lenses, which directly influenced women's agency in society. For example, while some administrations sought to empower women through participation in political and economic spheres, others reinforced traditional roles that confined women's contributions to familial contexts. This duality reflects the broader struggle between modernist and traditionalist forces within Iranian society (Touraine, 2022). The interplay between policy, ideology, and socio-cultural expectations remains a defining feature of women's activism in Iran.

In conclusion, this research highlights the necessity of bridging the gap between rhetoric and implementation in governmental policies toward women. While discourse analysis reveals significant insights into ideological shifts, the practical implications of these shifts require further exploration. For policymakers, addressing structural inequalities and fostering inclusive institutional frameworks are essential steps toward achieving gender equity.

تحلیل گفتمان انتقادی کنشگری سیاسی اجتماعی زنان پس از انقلاب اسلامی

زهرا کرئی^۱، یوسف امینی^{۲*}، احمدعلی حسایی^۲، امیرعلی درستی^۲

۱. دانشجوی دکتری، گروه جامعه شناسی سیاسی، واحد شوشتر، دانشگاه آزاد اسلامی، شوشتر، ایران

۲. گروه جامعه شناسی سیاسی، واحد شوشتر، دانشگاه آزاد اسلامی، شوشتر، ایران

*ایمیل نویسنده مسئول: Yousef.amini@iau.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله

پژوهشی اصیل

نحوه استناد به این مقاله:

کرئی، زهرا، امینی، یوسف، حسایی، احمدعلی، و درستی، امیرعلی. (در دست چاپ). تحلیل گفتمان انتقادی کنشگری سیاسی اجتماعی زنان پس از انقلاب اسلامی. *مطالعات سیاسی-اجتماعی تاریخ و فرهنگ ایران*.

© ۱۴۰۳ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

در پژوهش حاضر، به تحلیل گفتمان‌های سیاسی و اجتماعی کنشگری زنان در ایران از انقلاب اسلامی تا کنون پرداخته شده است. زنان، به عنوان نیمی از جمعیت جامعه، در تصمیم‌گیری‌های کلان سیاسی و اجتماعی نقش اساسی دارند. این تحقیق به بررسی گفتمان‌های مختلف دولت‌ها و نقش زنان در این گفتمان‌ها می‌پردازد و تأثیر آن‌ها بر کنشگری زنان را تحلیل می‌کند. در دوره دولت اصلاحات به رهبری سید محمد خاتمی، با شعارهایی چون "جامعه مدنی" و "قانون‌گرایی"، تلاش شد تا نهادهای سیاسی و اجتماعی اصلاح شوند و مشارکت زنان در عرصه‌های عمومی افزایش یابد. با این حال، مشکلات ساختاری و فاصله میان نظریه و عمل مانع تحقق کامل این اهداف شد. در دولت محمود احمدی‌نژاد، توجه به "خانواده" و "عدالت" و تأکید بر نقش سنتی زنان به عنوان همسر و مادر، با رویکرد غرب‌ستیزانه همراه بود. این دولت به حفظ ساختار سنتی خانواده و کاهش تعاملات بین‌المللی در زمینه حقوق زنان پرداخته و تصویری تک‌بعدی از زنان به عنوان موجوداتی وابسته به خانواده ارائه داد. در دولت روحانی، با شعارهایی چون "اعتدال" و "توسعه پایدار"، تلاش‌هایی برای بهبود وضعیت زنان صورت گرفت، اما به دلیل مشکلات اقتصادی و اجتماعی، پیشرفت‌های محدود و چالش‌های متعددی باقی ماند. دولت سیزدهم به ریاست سید ابراهیم رئیسی، با شعار "دولت مردمی"، برنامه‌هایی برای بهبود وضعیت زنان، به ویژه در زمینه‌های اشتغال و مشارکت اجتماعی و سیاسی، در نظر گرفته بود. با این حال، نرخ بالای بیکاری و موانع ساختاری همچنان به عنوان چالش‌های اصلی باقی مانده‌اند. این پژوهش نشان می‌دهد که گفتمان‌های دولتی تأثیر مستقیم و قابل توجهی بر نحوه کنشگری سیاسی و اجتماعی زنان در ایران داشته‌اند و تغییرات در این گفتمان‌ها نقش کلیدی در شکل‌دهی به وضعیت کنونی زنان ایفا کرده است. ایران داشته است.

کلیدواژگان: گفتمان انتقادی، کنشگری سیاسی و اجتماعی، زنان، گفتمان انقلاب اسلامی.

مقدمه

زنان همواره به‌عنوان نیروی اجتماعی و سیاسی تأثیرگذار در جوامع شناخته شده‌اند. در ایران پس از انقلاب اسلامی، دولت‌های مختلف تلاش کرده‌اند تا جایگاه زنان را در عرصه‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ارتقا دهند. بر اساس قانون اساسی جمهوری اسلامی، کرامت و شخصیت زنان به‌ویژه در بندهای مربوط به حقوق آنان مورد تأکید قرار گرفته است. به‌عنوان مثال، در اصل بیست و یکم قانون اساسی، تضمین حقوق زنان در تمام جهات با رعایت موازین اسلامی از وظایف دولت شمرده شده است (میرابی و همکاران، ۱۴۰۱). از این رو، هویت‌بخشی به زنان یکی از دستاوردهای مهم انقلاب اسلامی است. زنان ایرانی در دهه‌های اخیر، علی‌رغم چالش‌های فراوان، توانسته‌اند با حضور در عرصه‌های مختلف اجتماعی، سیاسی و فرهنگی، به‌عنوان کنشگرانی مستقل و فعال نقش ایفا کنند. این فعالیت‌ها که در قالب جنبش‌های اجتماعی و فرهنگی شکل گرفته، گرچه به‌طور کامل جنبش اجتماعی محسوب نمی‌شوند، اما تغییرات چشمگیری در جامعه ایجاد کرده‌اند. به‌عنوان مثال، مشارکت زنان در فعالیت‌های مدنی، احزاب، سازمان‌های غیرانتفاعی و حتی کسب‌وکارهای خرد به‌طور روزافزون مشاهده می‌شود (Mirhosseini & Abbaspour, 2023).

مطالعه کنشگری اجتماعی در ایران معاصر به بررسی نقش زنان، جوانان و قومیت‌ها به‌عنوان سوژه‌های کنشگر می‌پردازد. این کنش‌ها به‌ویژه در دو دهه اخیر به شکل جنبش‌های اجتماعی بروز یافته‌اند، هرچند که ممکن است تغییرات اجتماعی به کندی و با احتیاط صورت گیرد. این تغییرات، هرچند در ابتدا به‌عنوان جنبش تلقی نمی‌شوند، اما به دلیل تداوم خود در طول زمان به جنبش‌های اجتماعی تبدیل می‌شوند. تحلیل‌ها نشان می‌دهند که بررسی تنها یک بعد از فرهنگ بدون توجه به دیگر ابعاد آن ناکارآمد است (Touraine, 2022). کنشگری زنان در ایران به‌ویژه در دو دهه اخیر، همواره در تقابل با ساختارهای ایدئولوژیک و سنتی جامعه بوده است. این ایدئولوژی‌ها که در بسیاری از موارد بر فرهنگ و نگاه‌های مردسالارانه تسلط دارند، مانعی جدی بر سر راه پیشرفت زنان محسوب می‌شوند. اما در مقابل، زنان تلاش کرده‌اند تا با مقاومت و بهره‌گیری از فرصت‌های موجود، به حقوق و جایگاه اجتماعی خود دست یابند (Touraine, 2022).

یکی از موارد مهم در کنشگری زنان، تفاوت میان زنان در مناطق مرکزی و پیرامونی است. زنان در مناطق مرکزی، با بهره‌مندی از فرصت‌های بیشتر برای قطع پیوند با سنت‌های پیشامدرن، موفق به کسب منزلت اجتماعی و هویت مستقل شده‌اند. در مقابل، زنان پیرامونی همچنان در چالش با گفتمان‌های مسلط سنتی و ایدئولوژیک دست و پا می‌زنند و کمتر قادر به متحول کردن سبک زندگی خود بوده‌اند (Jiang et al., 2024).

گفتمان‌های مختلف سیاسی در ایران نیز به نحوی بر نقش زنان تأثیر گذاشته‌اند. گفتمان‌های اصلاح‌طلب بیشتر بر مشارکت اجتماعی و سیاسی زنان تأکید دارند، در حالی که گفتمان‌های اصولگرا نقش زن را بیشتر در خانواده و با محوریت تربیت فرزندان معرفی می‌کنند. به عنوان مثال، گفتمان دولت خاتمی بر توسعه سیاسی و مشارکت مردمی تأکید داشت، در حالی که دولت احمدی‌نژاد بیشتر بر حمایت از طبقات فرودست متمرکز بود. در دولت روحانی نیز، اعتدال و توسعه دال مرکزی گفتمان بود، و در دولت رئیسی، جمهوریت و مردمی بودن با حضور در میان مردم از اهمیت بالایی برخوردار است (Moradi et al., 2019).

تحلیل گفتمان‌ها و بررسی کنشگری زنان در ایران نشان می‌دهد که زنان با وجود تمام موانع موجود، موفق به کسب هویت‌های مستقل شده‌اند. برخی دولت‌ها با مدیریت و کنترل جایگاه زنان به‌ویژه در عرصه‌های اجتماعی و سیاسی برخورد کرده‌اند، در حالی که دیگران بر لزوم مشارکت فعال زنان تأکید داشته‌اند.

پژوهش حاضر با روش تحلیل گفتمان انتقادی، به بررسی و تحلیل وضعیت کنشگری زنان در دولت‌های ایران پرداخته و نشان داده است که هر دولت با توجه به گفتمان خاص خود، رویکرد متفاوتی نسبت به زنان و نقش آنان در جامعه داشته است. بر اساس مطالعات انجام شده، گفتمان‌های سیاسی در ایران پس از انقلاب اسلامی، اگرچه در برخی موارد تأثیر مثبتی بر جایگاه زنان داشته‌اند، اما همچنان چالش‌های فراوانی برای زنان در دستیابی به حقوق برابر و حضور فعال در جامعه وجود دارد.

مفاهیم نظری

کنشگری اجتماعی

کنشگری اجتماعی به تعاملات و واکنش‌های افراد یک گروه برای دستیابی به هدفی مشترک اطلاق می‌شود که از اهمیت برخوردار است. این کنش‌ها به چهار نوع اصلی تقسیم می‌شوند. کنش عقلانی معطوف به هدفشامل اعمالی است که برای رسیدن به هدفی ملموس انجام می‌شوند، مانند کشاورزی برای کسب درآمد. کنش عقلانی معطوف به ارزش مبتنی بر ارزش‌های درونی است و به هدف خارجی نمی‌انجامد، مانند فداکاری شهید فهمیده که بر اساس اعتقادات اخلاقی عمل کرد. کنش عاطفیه اعمالی ناشی از احساسات و واکنش‌های بی‌واسطه مربوط می‌شود، مانند درگیری عاطفی رانندگان پس از تصادف. در نهایت، کنش سنتیبر اساس عادات و عرف انجام می‌گیرد و به هدف یا ارزش خاصی متکی نیست، مانند نماز خواندن بر اساس عادت، که در صورت داشتن هدف معنوی به کنش عقلانی معطوف به ارزش تبدیل می‌شود (Weber, 2015).

تحلیل گفتمان انتقادی

گفتمان یکی از مفاهیم کلیدی در اندیشه میشل فوکو است و تعریف‌های متعددی از آن ارائه شده است. گفتمان‌ها می‌توانند غالب یا مغلوب باشند، به این معنا که گفتمان‌های مغلوب به حاشیه رانده شده و امکان اندیشیدن به آن‌ها محدود است. تحلیل گفتمان به عنوان یک نظریه و روش، به بررسی چگونگی ساختارهای زبانی و کاربرد آن‌ها در ایجاد واحدهای معنادر بزرگ‌تر مانند مصاحبه‌ها، مکالمات و متون مختلف پرداخته و به تحلیل گفتمان‌های مختلف با استفاده از مبانی زبان‌شناسی و علوم اجتماعی می‌پردازد (Aghagolzadeh, 2013). تحلیل گفتمان انتقادی به ویژه توسط نورمن فرکلاف و دیگر نظریه‌پردازان همچون تئون وندایک و گونترس توسعه یافته است. فرکلاف اولین کسی بود که تحلیل گفتمان رایج را نقد کرده و تأکید کرد که زبان و قدرت به‌طور دیالکتیکی با یکدیگر ارتباط دارند، به این معنا که زبان به گفتمان شکل می‌دهد و گفتمان نیز بر زبان تأثیر می‌گذارد (فرکلاف، ۱۹۸۹). وی معتقد است که تحلیل انتقادی باید به بررسی چگونگی تأثیر زبان بر سلطه و روابط قدرت بپردازد و هدف آن افزایش آگاهی نسبت به این روابط است. فرکلاف اصطلاح گفتمان را به سه شکل مختلف به کار می‌برد: اول، به عنوان کاربرد زبان به مثابه کردار اجتماعی؛ دوم، به نوع زبان به کار رفته در حوزه‌های خاص مانند گفتمان سیاسی یا علمی؛ و سوم، به صورت گفتمان‌های خاص مانند گفتمان فمینیستی یا مارکسیستی (پورگنسن و فیلیپس، ۲۰۰۲). در این زمینه، فرکلاف قدرت را به‌عنوان نیروی فراگیر و روابط متقارن نمی‌داند و بر روابط نامتقارن و سلطه‌آور تأکید می‌کند (فرکلاف، ۱۹۹۵). وی ایدئولوژی را به‌عنوان ساختارهای معنایی که در تولید و بازتولید روابط نابرابر قدرت نقش دارند، می‌بیند و معتقد است که معنا به‌طور کلی در خدمت قدرت است (Mirabi et al., 2022).

فرکلاف بر این باور است که ایدئولوژی از طریق معنا با گفتمان و زبان پیوند دارد و گفتمان‌ها بار ایدئولوژیک دارند که در حفظ و تغییر روابط نابرابر قدرت سهیم هستند. وی تمایز میان گفتمان‌های ایدئولوژیک و غیرایدئولوژیک را مورد بحث قرار می‌دهد و به نقد آن می‌پردازد. به علاوه، فرکلاف معتقد است که هژمونی و اجماع اجتماعی همواره متغیر و نسبی است و هیچ‌گاه ثابت نمی‌ماند. در تحلیل انتقادی گفتمان، دو جنبه مهم وجود دارد: رویداد ارتباطی و نظم گفتمان. رویداد ارتباطی شامل کاربرد زبان در قالب‌های مختلفی چون مصاحبه، خبر

و تبلیغات است، در حالی که نظم گفتمان به ترکیب‌بندی گونه‌های گفتمانی در نهادها و حوزه‌های اجتماعی مربوط می‌شود (Nosrat, 2020). فرکلاف از دستور زبان هلیدی برای تحلیل متن استفاده می‌کند که شامل تحلیل واژگان، دستور، نظام آوایی و انسجام است. این تحلیل کمک می‌کند تا نشان داده شود که چگونه ساختارهای زبانی تحت تأثیرات ایدئولوژیک و ساختارهای اجتماعی بزرگ‌تر قرار دارند.

تحلیل گفتمان بر اساس این الگو به سه سطح تحلیل پرداخته و هر سطح شامل بررسی متن، کردار گفتمانی و کردار اجتماعی است. متن به ساختارهای زبانی و ویژگی‌های صوری آن مربوط می‌شود، کردار گفتمانی به تولید و مصرف متون و کردار اجتماعی به کارکرد اجتماعی گفتمان‌ها اشاره دارد (Panahi & Bani Fatemeh, 2015). این تحلیل به‌طور کلی به بررسی چگونگی تأثیرات ایدئولوژیک و اجتماعی بر زبان و گفتمان‌ها می‌پردازد و هدف آن درک بهتر از روابط قدرت و سلطه از طریق زبان است.

پیشینه تحقیق

پژوهش‌های مختلفی در رابطه با کنشگری زنان انجام شده که هر کدام از زاویه‌های متفاوتی به این موضوع پرداخته‌اند. موحد، عنایت و پورنعمت (۱۳۸۷) در مقاله‌ای با عنوان "بررسی رابطه میان سرمایه اجتماعی و مشارکت سیاسی زنان" به این نتیجه رسیدند که سرمایه اجتماعی نقش مهمی در مشارکت سیاسی زنان ایفا می‌کند. پژوهش آن‌ها نشان داد که شبکه‌های اجتماعی زنان، به‌ویژه در بستر خانواده، می‌تواند نقش معناداری در مشارکت آن‌ها داشته باشد (Movahed et al., 2008). س. از سوی دیگر، شاه‌آبادی و بستان نجفی (۱۴۰۰) در مقاله "بررسی رجحان کنشگری زن در تشکیل خانواده" بر اساس نظریات دینی و اجتماعی، به این نتیجه رسیدند که کنشگری زنان در فرایند تشکیل خانواده نسبت به روش‌های سنتی برتری دارد (Shahabadi & Bostan Najafi, 2021). میرابی، یوسفی و قندهاریون (۱۴۰۱) نیز در پژوهشی تحت عنوان "تحلیل گفتمان انتقادی نقش زنان در سیاست‌های توسعه‌ای" به تحلیل سه گفتمان مختلف درباره زنان در سیاست‌های توسعه پرداخته و نقش زنان به‌عنوان عوامل توسعه را مورد بررسی قرار داده‌اند (Mirabi et al., 2022). همچنین، قیوم زاده (۱۳۸۷) در مقاله‌ای به بررسی "حقوق اجتماعی و مشارکت سیاسی زنان از دیدگاه اسلام" پرداخته و نتیجه‌گیری کرده است که اسلام حقوق اجتماعی زنان را محترم شمرده و مشارکت سیاسی آن‌ها را مهم می‌داند (Ghiyoumzadeh, 2008). در زمینه مشارکت اقتصادی زنان، میرحسینی و عباس پور (۱۴۰۲) به شناسایی موانع مشارکت زنان در اقتصاد و توسعه پرداخته‌اند و نتیجه گرفته‌اند که عوامل فردی، خانوادگی و اجتماعی از موانع اصلی مشارکت اقتصادی زنان در ایران هستند (Mirhosseini & Abbaspour, 2023). در ادامه، شکر بیگی و حسین پناهی (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان "عوامل اجتماعی مؤثر در مشارکت سیاسی اجتماعی زنان" به تأثیر اعتماد اجتماعی و پایگاه اقتصادی-اجتماعی بر مشارکت زنان اشاره کرده‌اند (Shokr Beigi & Hossein Panahi, 2022). پناهی و بنی فاطمه (۱۳۹۴) در مقاله "فرهنگ سیاسی و مشارکت سیاسی زنان" نیز نشان داده‌اند که فرهنگ سیاسی و نگرش به توانمندی سیاسی زنان تأثیر مستقیمی بر مشارکت آن‌ها دارد (Panahi & Bani Fatemeh, 2015). در نهایت، مرادی، یاقوتی و فهرستی (۱۳۹۸) و افشارپور و همکاران (۱۴۰۱) نیز به بررسی گفتمان‌های حقوق زنان پس از انقلاب اسلامی و نقش زنان در گفتمان انقلاب اسلامی پرداخته‌اند و تفاوت‌ها و شباهت‌های نقش زنان در این گفتمان‌ها را مورد بحث قرار داده‌اند (Afsharpour et al., 2022; Moradi et al., 2019).

پیشینه پژوهش‌های مرتبط با کنشگری زنان نشان می‌دهد که مشارکت سیاسی و اجتماعی زنان تحت تأثیر عوامل متعددی از جمله سرمایه اجتماعی، فرهنگ سیاسی، و موانع ساختاری قرار دارد. این تحقیقات بر نقش مؤثر اعتماد اجتماعی، پایگاه اقتصادی-اجتماعی، و شبکه‌های اجتماعی در ارتقای مشارکت زنان تأکید کرده‌اند. همچنین، بررسی گفتمان‌های توسعه‌ای و حقوقی پیرامون نقش زنان در ایران نشان می‌دهد که تغییرات تاریخی و اجتماعی، نگرش به حقوق و تکالیف زنان را در سیاست و جامعه تحت تأثیر قرار داده است.

روش تحقیق

این پژوهش با رویکردی کیفی و استفاده از روش تحلیل گفتمان انتقادی به بررسی کنشگری سیاسی و اجتماعی زنان در ایران پس از انقلاب اسلامی می‌پردازد. تحلیل گفتمان انتقادی به‌عنوان یکی از ابزارهای مهم در مطالعات سیاسی و اجتماعی، امکان بررسی دقیق گفتمان‌های مختلف و نحوه تأثیر آن‌ها بر کنشگران اجتماعی را فراهم می‌کند. تحلیل گفتمان انتقادی به‌عنوان روش اصلی تحقیق در این پژوهش به‌کار گرفته شده است. این روش به تحلیل نحوه استفاده از زبان و گفتمان برای حفظ یا تغییر روابط قدرت در جامعه می‌پردازد. در این روش، متن‌ها و سخنرانی‌های رسمی دولت‌ها به‌عنوان ابزارهای ساخت گفتمان مورد بررسی قرار می‌گیرند. تحلیل گفتمان انتقادی، به‌ویژه در زمینه‌های سیاسی و اجتماعی، به‌دنبال آشکار کردن ساختارهای نهفته در پس گفتمان‌هاست که می‌تواند به بازتولید نابرابری‌های اجتماعی و جنسیتی منجر شود.

در این پژوهش، گفتمان‌های دولت‌های خاتمی، احمدی‌نژاد، روحانی و رئیسی در مورد زنان مورد تحلیل قرار می‌گیرد. لذا، جامعه آماری این پژوهش شامل متون و اسناد رسمی منتشرشده از سوی دولت‌های مختلف پس از انقلاب اسلامی است. این اسناد شامل سخنرانی‌های رؤسای جمهور، لوایح دولتی، بیانیه‌ها، و مقالات مرتبط با سیاست‌های زنان است. همچنین، پژوهشگر به تحلیل محتوای رسانه‌های دولتی و مطبوعات مرتبط با دولت‌ها نیز پرداخته است تا تصویر کامل‌تری از گفتمان دولتی در هر دوره به‌دست آورد. در این پژوهش، داده‌ها به‌صورت اسنادی و کتابخانه‌ای گردآوری شده‌اند. ابزارهای اصلی گردآوری داده‌ها شامل مطالعه کتابخانه‌ای و بررسی اسناد و متون منتشرشده از سوی دولت‌ها و مطبوعات است. این اسناد شامل گزارش‌های رسمی دولتی، سخنرانی‌ها، لوایح و مقالات مرتبط با موضوع پژوهش می‌باشد. همچنین، پژوهشگر از منابع ثانویه مانند کتب و مقالات علمی در زمینه تحلیل گفتمان و کنشگری اجتماعی زنان نیز استفاده کرده است. برای تحلیل داده‌های گردآوری‌شده، از روش تحلیل گفتمان انتقادی استفاده شده است. در این روش، پژوهشگر به بررسی نحوه استفاده از زبان و گفتمان توسط دولت‌ها برای تعریف و تعیین نقش زنان در جامعه می‌پردازد. برای اطمینان از اعتبار و روایی یافته‌های پژوهش، داده‌های گردآوری‌شده از منابع متعدد و معتبر مورد بررسی قرار گرفته‌اند. همچنین، تحلیل داده‌ها توسط پژوهشگر با استفاده از روش‌های معتبر علمی و تحلیل گفتمان انتقادی انجام شده است تا نتایج به‌دست‌آمده قابل‌اتکا باشند.

یافته‌ها

تأثیر دولت‌ها بر کنشگری زنان

دوره دولت اصلاحات سید محمد خاتمی

در دوره دولت اصلاحات به رهبری سید محمد خاتمی، تغییرات اجتماعی و سیاسی گسترده‌ای به وقوع پیوست. این دوره که با شعارهایی چون "قانون‌گرایی"، "ایران برای همه ایرانیان"، و "جامعه مدنی" آغاز شد، به منظور اصلاحات در نظام سیاسی و اجتماعی کشور طراحی شد. یکی از مهم‌ترین نکات در این دوره، توجه به نهادهای سیاسی و اجتماعی و تطابق آن‌ها با تغییرات سریع اجتماعی و اقتصادی بود. هانتینگتون، در کتاب «سامان سیاسی در جوامع دستخوش دگرگونی» به بررسی مشکلات سیاسی ناشی از تغییرات سریع اجتماعی و اقتصادی پرداخته است. او معتقد است که نابسامانی‌های سیاسی در کشورهای در حال توسعه به دلیل تغییرات سریع اجتماعی و اقتصادی و ناکافی بودن نهادهای سیاسی برای پاسخگویی به این تغییرات به وجود آمده‌اند. هانتینگتون به این نکته اشاره می‌کند که این عدم تطابق میان نهادهای سیاسی و تحولات اجتماعی و اقتصادی می‌تواند به بروز ناآرامی‌های سیاسی و اجتماعی منجر شود. این نظریه به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه پس از جنگ جهانی دوم مورد توجه قرار گرفت، جایی که نهادهای سیاسی به آرامی شکل گرفته و تغییرات اجتماعی و اقتصادی به سرعت پیش رفته است. هانتینگتون معتقد است که این نهادهای سیاسی نتوانسته‌اند انتظارات جدید گروه‌های اجتماعی و طبقات متوسط

را که عمدتاً تحصیل کرده، شهرنشین و حقوق‌بگیر هستند، پاسخ دهند. این عدم پاسخگویی می‌تواند منجر به بروز مشکلاتی مانند طغیان‌های اجتماعی، انقلاب‌ها و ناآرامی‌های سیاسی شود (Huntington, 2021).

دولت اصلاحات تلاش کرد تا با توجه به این مسائل، به اصلاح و بهبود نهادهای سیاسی و اجتماعی بپردازد. این دولت با شعارهایی همچون "جامعه مدنی" و "دولت پاسخگو" به اصلاحات در حوزه‌های مختلف پرداخت، اما در عمل نتوانست تمامی اقشار جامعه، به ویژه کارگران و کشاورزان، را همراه کند. این مسئله موجب ضعف در تحقق اهداف اصلاحات و عدم پاسخگویی کامل به نیازهای مردم شد (Sadeghi, 2008).

در حوزه زنان، دولت اصلاحات رویکرد جدیدی را پیش گرفت که به «ترکیبی» از زنان اشاره دارد. این رویکرد تلاش کرد تا با استفاده از بازنمایی‌های زبان‌شناختی و گفتمان جدید، ترکیبی از قرائت‌های دینی و اندیشه‌های مدرن را ارائه دهد. متون تولید شده در این دوره به دنبال ایجاد گفتمان جدیدی در زمینه زنان بودند که به فاصله‌گیری از گفتمان دینی حاکم و نزدیک‌تر شدن به مفاهیم مدرن و غربی پرداخته شود. استفاده از افعال ایجابی و سلبی و کاربرد ضمائر جمع به منظور جلب نظر مخاطبان و شکل‌دهی به گفتمان جدید، از ویژگی‌های این دوره بود (Movahed et al., 2008).

در این گفتمان، مفهوم «دگراندیشی» به عنوان یکی از مولفه‌های اصلی شناخته می‌شود. دگراندیشی به معنای ارائه قرائت‌های نو از دین و ایجاد تعادلی میان سنت و مدرنیته است. دولت اصلاحات به دنبال برساخت دوگانه‌هایی مانند خانواده و اجتماع، سنت و مدرنیته، و اسلام و تجدد بود. این دوگانه‌ها به نوعی با مفاهیم مدرن و لیبرالی همچون سوژگی زنان و استقلال آن‌ها مورد بحث قرار گرفتند. مشارکت سیاسی نیز یکی از مسائل مهم در این دوره بود. دولت اصلاحات به دنبال افزایش مشارکت مردمی به ویژه در عرصه‌های سیاسی بود. از نظر دولت اصلاحات، مشارکت در فرآیند توسعه و توزیع قدرت نقشی اساسی داشت و می‌توانست به تحقق جامعه مدنی کمک کند. با این حال، در عمل، تفاوت‌های زیادی میان نظریه و عمل مشاهده شد و فاصله‌ای میان اهداف نظری و نتایج عملی وجود داشت (Mirabi et al., 2022).

اشتغال زنان یکی دیگر از مسائل مورد توجه در دولت اصلاحات بود. نسبت زنان شاغل از ۹.۸ درصد در سال ۶۵ به ۱۲.۱ درصد در سال ۸۰ افزایش یافت، که نشان‌دهنده اهمیت دولت به اشتغال زنان بود. دولت اصلاحات با حجم زیادی از زنان آموزش‌دیده مواجه بود و به دنبال ایجاد فرصت‌های شغلی برای آن‌ها بود. با این حال، تمرکز دولت بیشتر بر روی افزایش کمی اشتغال زنان بود تا کیفیت و نحوه اشتغال آنها. رویکرد عدالت جنسیتی که در برنامه چهارم توسعه گنجانده شده بود، به دنبال ایجاد توازن و برطرف کردن تبعیض‌های جنسیتی بود، اما در عمل، نتایج ملموس و قابل توجهی در پی نداشت (Sadeghi Fossaei, 2008).

در نهایت، دولت اصلاحات با توجه به گفتمان‌های جدید و تأکید بر مشارکت و اشتغال زنان، سعی کرد تا نهادهای سیاسی و اجتماعی را با تغییرات اجتماعی و اقتصادی هماهنگ کند. با این حال، ناتوانی در تحقق کامل این اهداف و فاصله‌گذاری میان نظریه و عمل، موجب شد تا برخی از اهداف اصلاحات به طور کامل محقق نشود و چالش‌هایی در راه پیشبرد این اصلاحات وجود داشته باشد.

دولت محمود احمدی‌نژاد

دولت محمود احمدی‌نژاد، که با شعارهای "عدالت" و "مهرورزی" به قدرت رسید، تحولات قابل توجهی را در حوزه زنان به وجود آورد. این تغییرات در چارچوب گفتمانی خاصی شکل گرفت که به‌طور عمده به تقابل با دولت اصلاحات و رویکردهای پیشین پرداخت. دولت احمدی‌نژاد با شعارهایی چون "عدالت"، "خودباوری"، "دین‌مداری"، و "مبارزه با فساد" به عرصه سیاسی وارد شد. این دولت به‌ویژه بر ضرورت توجه به قشرهای محروم و مستضعف و همچنین نقد رفاه‌طلبی و تجمل‌گرایی مدیران تأکید داشت. یکی از اقدامات ابتدایی

دولت در حوزه زنان، تغییر نام "مرکز امور مشارکت زنان" به "مرکز امور زنان و خانواده" بود. این تغییر، نمایانگر تغییر رویکرد دولت از توجه به مشارکت زنان به تأکید بر نقش خانواده بود (Afsharpour et al., 2022).

در دولت احمدی‌نژاد، خانواده به‌عنوان عنصر اصلی در گفتمان زنان معرفی شد. دولت به‌ویژه بر نقش زنان در خانواده تأکید داشت و به‌دنبال تقویت و تثبیت نقش سنتی زنان به‌عنوان همسر، مادر و خواهر بود. به‌اعتقاد احمدی‌نژاد، خانواده مرکز شکل‌گیری شخصیت و سعادت افراد است و این امر به‌ویژه در عرصه اجتماعی و اقتصادی نمایان است. او معتقد بود که زنان موفق در خانواده، در سطح اجتماعی نیز می‌توانند نقش مؤثری ایفا کنند (Panahi & Bani Fatemeh, 2015).

غرب‌ستیزی یکی دیگر از ویژگی‌های گفتمان دولت احمدی‌نژاد بود. در این دوره، رویکرد انتقادی نسبت به غرب و اقدامات دولت گذشته در زمینه حقوق زنان و کنوانسیون‌های بین‌المللی مثل کنوانسیون رفع تبعیض علیه زنان، تقویت شد. دولت نهم و دهم به‌دنبال کاهش تعاملات با نهادهای بین‌المللی و انتقاد از رویکردهای غرب در مسائل جنسیتی بود. این رویکرد به‌ویژه در زمینه کاهش همکاری‌ها و تعاملات بین‌المللی در حوزه زنان و خانواده مشخص شد.

یکی از مباحث مهم در دوره احمدی‌نژاد، تساهل فرهنگی و کثرت‌گرایی در مسائل فرهنگی بود. در این دوره، تأکید بر اصول مدرنیسم و تساهل در زمینه‌های فرهنگی از جمله پوشش و حضور زنان در ورزشگاه‌ها، به‌ویژه در مقایسه با رویکردهای پیشین، مورد توجه قرار گرفت. احمدی‌نژاد در سخنرانی‌های خود به‌دنبال ایجاد فضایی بازتر برای بحث در زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی بود و به‌طور خاص، به تساهل در مسائل مربوط به پوشش و روابط اجتماعی پرداخت (Touraine, 2022).

دولت احمدی‌نژاد با توجه به گفتمان خانواده‌محور و غرب‌ستیز خود، تلاش کرد تا تصویری از زنان را ارائه دهد که بیشتر به وظایف سنتی و خانوادگی محدود شود. در حالی که این دولت به‌دنبال ارتقاء نقش زنان در خانواده و تأکید بر نقش‌های سنتی آن‌ها بود، رویکرد مردم‌گرایانه و عوام‌گرایانه‌اش باعث شد که تصویری تک‌بعدی از زنان به‌عنوان موجودات وابسته به خانواده ارائه دهد.

در سطح خانواده، تأکید بر افزایش مولید و حفظ ساختار خانوادگی به‌عنوان پایه‌های اقتصادی و اجتماعی کشور قرار گرفت. در سطح اجتماعی، تمرکز بر مهارت‌آموزی و اشتغال ثانویه به‌منظور ارتقاء معیشت و تولید بومی از جمله اهداف دولت بود. همچنین، در حوزه مشارکت، دولت به دنبال مشارکت در لایه‌های میانی بود و در موارد خاصی مانند وزارت زنان، اقدامات محدودی را انجام داد.

به‌طور کلی، دولت احمدی‌نژاد با وجود تأکید بر اصول انقلاب اسلامی و تلاش برای بازگشت به مبانی اسلامی، عملاً رویکردی توده‌گرایانه و وظیفه‌محور به مسائل زنان داشت. این گفتمان به‌طور عمده بر وظایف سنتی زنان تأکید می‌کرد و نقش فردی و شخصیتی زنان را نادیده می‌گرفت. احمدی‌نژاد به‌دنبال ایجاد فضایی بود که در آن زنان در چارچوب خانواده و وظایف سنتی خود تعریف شوند و نقشی فعال در سطح اجتماعی و اقتصادی نداشته باشند.

نقش دولت روحانی بر کنشگری زنان

دولت حسن روحانی در ایران یکی از دولت‌هایی بود که به‌طور قابل‌توجهی به موضوعات مرتبط با زنان و کنشگری آنان پرداخته است. این دوره با تلاش‌هایی برای بهبود وضعیت زنان در عرصه‌های مختلف همراه بود، اگرچه همچنان چالش‌های بسیاری بر سر راه حضور فعال زنان در جامعه و سیاست وجود داشت.

روحانی با گفتمان اعتدال‌گرایی که به‌طور رسمی در دوران انتخابات ۱۳۹۲ مطرح شد، سعی کرد تا مسیری میانه‌رو بین افراط و تفریط در سیاست‌ها به‌ویژه در حوزه زنان ایجاد کند. وی در سخنرانی‌های مختلف تأکید داشت که افراط‌گرایی همواره به ضرر کشور و منافع

ملی است و اعتدال‌گرایی به معنی ایجاد توازن بین آرمان و واقعیت‌هاست. این نگاه در حوزه زنان نیز منعکس شد و دولت او تلاش کرد که تعادلی میان هویت اسلامی زنان و مطالبات مدرن آنان ایجاد کند.

از جمله مهم‌ترین اقدامات دولت روحانی، ارتقای جایگاه زنان در عرصه‌های اجتماعی و سیاسی بود. هرچند در دولت او هیچ زنی به سمت وزارت نرسید، اما تلاش‌هایی برای گماشتن زنان در سطوح مختلف مدیریتی صورت گرفت. روحانی در سخنرانی‌های خود بارها تأکید کرد که شایسته‌سالاری و استفاده از ظرفیت زنان در سطوح مدیریتی یکی از اهداف دولت او است. هرچند فعالان حوزه زنان بر این باور بودند که با وجود وعده‌های فراوان، دولت روحانی نتوانست به‌طور کامل به این اهداف دست یابد و در برخی موارد حتی شاهد عقب‌گرد در حوزه حقوق زنان بودیم.

دولت روحانی همچنین در حوزه سیاست‌های بین‌المللی و تعامل با سازمان‌های جهانی نیز تحت فشار بود. از جمله مسائل مرتبط با زنان در این زمینه، اجرای کنوانسیون‌های بین‌المللی مانند کنوانسیون رفع تبعیض از زنان بود. این کنوانسیون که در دوران دولت اصلاحات مطرح شد، در دولت روحانی به‌طور جدی پیگیری شد. هرچند شورای نگهبان این کنوانسیون را به دلیل مغایرت با اصول شرعی و قانون اساسی رد کرد، اما بحث‌هایی پیرامون آن همچنان در جامعه مطرح بود.

یکی دیگر از عرصه‌های مهم کنشگری زنان در دولت روحانی، مشارکت آنان در عرصه‌های اجتماعی و فعالیت‌های غیر دولتی (NGO) بود. در دوران دولت تدبیر و امید، سازمان‌های مردم‌نهاد زنان به‌طور گسترده‌تری فعال شدند و توانستند نقشی مهم در حوزه‌های مختلف اجتماعی و فرهنگی ایفا کنند. این سازمان‌ها که جایگزین نهادهای خیریه سنتی شدند، توانستند با تکیه بر حمایت‌های دولتی و همچنین تعامل با نهادهای بین‌المللی، به عرصه‌های جدیدی در کنشگری اجتماعی و فرهنگی وارد شوند.

با این حال، یکی از نقدهایی که به دولت روحانی وارد شد، کمبود زیرساخت‌های حمایتی برای زنان در عرصه‌های اجرایی بود. علی‌رغم تلاش‌هایی که برای بهبود وضعیت زنان در سطوح مدیریتی انجام شد، همچنان بسیاری از زنان با مشکلاتی مانند نبود حمایت‌های سازمانی و حقوقی مواجه بودند. به ویژه در عرصه‌های مدیریتی، زنانی که به سمت‌های اجرایی منصوب می‌شدند، با چالش‌های زیادی برای ساختن تیم‌های کاری و ایجاد شبکه‌های حمایتی روبه‌رو بودند. این مشکلات به دلیل نابرابری‌های جنسیتی و ساختارهای مردسالارانه همچنان پابرجا بود.

یکی از نکات قابل توجه در دولت روحانی، افزایش تعداد زنان در عرصه‌های مدیریتی و اداری بود. با وجود این، این افزایش بیشتر در سطوح میانی مدیریت اتفاق افتاد و حضور زنان در سطوح بالاتر مدیریتی همچنان محدود باقی ماند. دلیل این امر به باور برخی، سیاست‌های محدودکننده در انتصاب زنان به پست‌های کلیدی و عدم حمایت کافی از آنان بود. همچنین، زنان در بسیاری از موارد برای رسیدن به سطوح بالای مدیریتی باید از مسیرهای سیاسی عبور می‌کردند، که این مسئله خود با موانع زیادی همراه بود.

یکی دیگر از موضوعاتی که در دوران روحانی به آن پرداخته شد، تلاش برای توانمندسازی زنان در حوزه‌های تخصصی بود. مراکز آموزشی دولتی در این دوران برنامه‌های مختلفی را برای آموزش و ارتقای مهارت‌های زنان برگزار کردند. این برنامه‌ها به‌ویژه در حوزه آموزش‌های ضمن خدمت و توانمندسازی زنان شاغل در دستگاه‌های اجرایی مورد توجه قرار گرفت.

در سطح سازمانی نیز، دولت روحانی تلاش کرد که فرهنگ مشارکت‌پذیری و همدلی را در محیط‌های کاری تقویت کند. مدیریت زنانه در برخی سازمان‌ها به تقویت تعاملات درون‌سازمانی و افزایش همکاری میان بخش‌های مختلف منجر شد. همچنین زنان مدیر توانستند نقش موثری در ارتقای سلامت کاری و شفافیت عملکرد در سازمان‌ها ایفا کنند. با این حال، برخی زنان مدیر همچنان با مشکلاتی مانند رقابت نابرابر با هم‌تایان مرد خود و مقایسه‌های مداوم مواجه بودند.

در نهایت، کنشگری زنان در دولت روحانی تحت تأثیر عوامل مختلفی از جمله سیاست‌های داخلی و بین‌المللی، تغییرات فرهنگی و اجتماعی و همچنین ساختارهای مردسالارانه موجود در جامعه قرار داشت. هرچند که دولت روحانی توانست برخی تغییرات مثبت را در عرصه حضور زنان ایجاد کند، اما همچنان مشکلات و چالش‌های بسیاری بر سر راه زنان برای دستیابی به برابری کامل در جامعه وجود داشت. این کنشگری، اگرچه در سطوح مختلف مدیریتی، اجتماعی و فرهنگی قابل مشاهده بود، اما نیاز به حمایت‌های بیشتر از سوی دولت و تغییرات ساختاری داشت تا بتواند به نتایج مطلوب‌تری دست یابد.

نقش دولت رئیسی بر کنشگری زنان

دولت سیزدهم به ریاست سید ابراهیم رئیسی با شعار «دولت مردمی» به میدان آمد و یکی از وعده‌های اصلی آن تأمین عدالت و مشارکت فعال گروه‌های مختلف جامعه، به‌ویژه زنان، بود. در این راستا، دولت رئیسی برنامه‌هایی برای بهبود وضعیت زنان در زمینه‌های مختلف از جمله اشتغال، مشارکت اجتماعی و سیاسی در نظر گرفته است. با این حال، بررسی عملکرد یک‌ساله دولت در این حوزه نشان می‌دهد که تحقق کامل اهداف مورد نظر، چالش‌های خاص خود را دارد.

براساس داده‌های مرکز آمار ایران، نرخ بیکاری زنان در بهار ۱۴۰۱ به ۲۸٫۳ درصد رسید که نشان‌دهنده وضعیت نگران‌کننده اشتغال زنان است (مرکز آمار ایران، ۱۴۰۱). این در حالی است که نرخ مشارکت اقتصادی زنان به طور اندکی از ۱۳٫۷ درصد در بهار ۱۴۰۰ به ۱۳٫۸ درصد در بهار ۱۴۰۱ افزایش یافته است. این آمارها حاکی از آن است که بهبود قابل توجهی در وضعیت اشتغال و مشارکت اقتصادی زنان در سال‌های اخیر مشاهده نمی‌شود.

دولت رئیسی در راستای اصلاح این وضعیت، برنامه‌هایی را برای حمایت از اشتغال زنان در نظر گرفته است. یکی از این برنامه‌ها، نظارت و شناسایی مشاغل خصوصی بانوان و توجه به مدل اشتغال آنهاست تا از بروز تضاد میان نقش‌های خانوادگی و شغلی زنان جلوگیری شود. همچنین، اجرای قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت نیز از دیگر برنامه‌های دولت در این حوزه است.

معاونت امور زنان و خانواده ریاست جمهوری تحت مدیریت انسیه خزعلی، در تلاش است تا با استفاده از دو رویکرد ساختاری و عمومی، بهبود وضعیت زنان را دنبال کند. از جمله اقدامات ساختاری، احیای پست مشاوران زنان و خانواده در دستگاه‌های دولتی و انتصاب زنان در شوراهای عالی تصمیم‌گیری است. همچنین، تشکیل صندوق ضمانت زنان سرپرست خانوار و اشتغال‌زایی در ۱۵ استان، گامی در جهت بهبود وضعیت اقتصادی زنان است.

در این راستا، معاونت امور زنان و خانواده همچنین به حمایت از نخبگان و فعالان اجتماعی زن پرداخته و بر لزوم افزایش مشارکت اجتماعی و اقتصادی زنان تأکید کرده است. با این حال، برخی انتقادات مبنی بر ناکافی بودن این اقدامات و عدم تحقق کامل اهداف مطرح شده است.

در عرصه کنشگری سیاسی، زنان ایرانی با چالش‌هایی مواجه هستند. با وجود تأکیدات رهبر انقلاب و بنیان‌گذار جمهوری اسلامی درباره نقش زنان در فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی، هنوز شاهد محدودیت‌هایی در این زمینه هستیم. رهبر انقلاب در بیانات اخیر خود بر لزوم شایسته‌سالاری به جای محدودیت‌های جنسیتی تأکید کرده‌اند و این دیدگاه باید به‌طور کامل در عمل پیاده شود.

یکی از چالش‌های اصلی، کمبود نمایندگان زن در مجلس و مناصب دولتی است. تنها وزیر زن در تاریخ جمهوری اسلامی ایران، مرضیه وحید دستجردی، بوده است و تاکنون هیچ زنی در دولت‌های بعد از آن به این منصب نرسیده است. این امر نیازمند توجه بیشتر به توانمندی‌های زنان و کاهش موانع ساختاری برای حضور آنها در مناصب بالا است.

دولت رئیسی با هدف بهبود وضعیت زنان و افزایش مشارکت آن‌ها در جامعه، برنامه‌ها و اقداماتی را در نظر گرفته است. با این حال، تحقق کامل اهداف و دستیابی به وضعیت ایده‌آل نیازمند زمان و تلاش مستمر است. برای پیشبرد اهداف دولت در زمینه کنشگری زنان، لازم است که بهبود وضعیت اشتغال، افزایش مشارکت سیاسی و اجتماعی و کاهش موانع ساختاری ادامه یابد. به‌علاوه، تقویت نظارت بر اجرای برنامه‌ها و پاسخگویی به انتقادات، می‌تواند به تحقق بهتر اهداف دولت در این حوزه کمک کند.

نتیجه‌گیری

اولین پرسش اساسی پیگیری شده در خلال پژوهش این است که در رابطه با تحول در وضعیت اجتماعی زنان، طی سه دهه گذشته بعد از انقلاب اسلامی، چه گفتمان‌هایی در دولت‌ها شکل گرفته است؟ در پاسخ به این پرسش، باید توجه داشت که در دهه اول انقلاب، تحول خواهی، در مسیر گفتمانی رهبر انقلاب و به واسطه حاکمیت ارزش‌های انقلابی تغییر محسوسی ننمود. در این دوران، قشر عظیمی از زنان انقلابی مانند مردان، اهداف و آرمان‌های انقلابی را دنبال می‌نمودند. با وجود فضای ملتهب دهه اول انقلاب و وجود بحران‌های گوناگون داخلی و خارجی، حضور اجتماعی زنان در حفظ و تداوم انقلاب دچار تغییر و نوسان نگردید. در صورت‌بندی گفتمانی رهبران انقلاب، زنان «سوژه اصالت یافته و کنشگر فعال» در تمامی حوزه‌ها است و نقش‌آفرینی زنان با هیچ محدودیتی (البته با ملاک اصالت یافته و کنشگر فعال اصل کرامت انسان و حفظ شئون دینی) مواجه نمی‌باشد.

نکته برجسته این است که تحول خواهی زنان در این ایام، در حوزه نظر و عمل به موازات هم پیش می‌رفت. در حوزه نظر، اعتقاد بر شکل‌گیری قرائت صحیح از نگرش دین در خصوص زن حاکم بود و در عرصه عمل، زمینسازی و تأکید بر بلامانع بودن نقش آفرینی زنان مورد تأکید قرار می‌گرفت. علاوه بر این، در دولت‌های روی کار آمده در انقلاب اسلامی تا قبل از دولت سازندگی، اساساً مسئله جنسیت و زنان به صورت ساختارمند در فضای بحران زده کشور موضوعیت نداشت. چرا که در آن دوران، تمام ظرفیت نیروی انسانی کشور شامل زنان و مردان، در مهار بحران‌های داخلی و مدیریت جنگ تحمیلی متمرکز گردیده بود و جامعه زنان اعم از زنان فعال و عامه زنان، به دور از هر نوع سهم خواهی و مطالبه‌گری جنسیتی، در فضای آرمانی و انقلابی فعالیت می‌نمودند در امتداد این دوران، شکلگیری اولین تغییر و تحولات در گفتمان تحول خواه انقلابی، به واسطه عملکرد دولت‌ها صورت می‌پذیرد و تحول در وضعیت اجتماعی زنان بازنمایی‌های دیگری می‌یابد.

دولت خاتمی از وجود کنشگران سیاسی استقبال می‌کند، لذا نقش کنشگری سیاسی زنان مورد توجه قرار می‌گیرد منتهی این توجه اگر چه در مبانی نظری و منطبق با شاخصهای توسعه سیاسی غربی صورت‌بندی زبانی می‌گردد اما در عرصه عمل، کنشگری زنان به‌صورت حداقلی دنبال می‌شود چرا که حضور زنان در عرصه مشارکت سیاسی و کسب مناصب کلان مدیریتی با موانعی مواجه است. مناسک‌گرایی خاتمی متأثر از ساختارهای ارزشی حاکم بر دیگر نهادهای حاکمیتی است که بقای وی در قدرت را تحت الشعاع خود قرار می‌دهد و وی برای بقا در قدرت بیشتر از آنکه تحول‌خواهی را در عرصه عمل محقق گرداند در عرصه نظری به بیان مبانی تحول‌خواهی خود می‌پردازد.

نتایج تحلیلی پژوهش نشان می‌دهد در گفتمان‌های مختلف شکل گرفته در دولت‌های سازندگی، اصلاحات و عدالت، سوژگی و ابژگی زنان بر محور مفاهیم خاصی سامان یافته است. در دولت سازندگی زنان مطلقاً در مقام ابژه قرار دارند بدین معنا که دولت، خود را متولی و مدیریت کننده مسائل زنان فرض کرده است و زنان در چارچوب سیاست‌های کلان دولت سازندگی در جایگاه موضوع و مفعول برنامه‌ها قرار داشته‌اند. دلیل این وضعیت را بایستی در رویکرد مکانیکی دولت سازندگی به توسعه دنبال کرد که تأثیر خود را بر سیاست‌ها و برنامه‌ها نشان می‌دهد. به عبارت دیگر، روح حاکم بر گفتمان دوره سازندگی به جای دنبال کردن رویکرد «برای زنان»، در صدد تحکیم رویکرد «توسط زنان» است.

در دولت اصلاحات، در سطح نظری شاهد تحول در رویکرد به زن از ابژه به سوژه مستقل هستیم. البته در عرصه عمل و در حوزه‌های مشارکت سیاسی و اشتغال همچنان با نوعی محافظه کارانه ذهنی مواجه هستیم؛ بدین معنا که زنان اگر چه در غالب سیاست‌ها و راهبردها، می‌توانند حتی الامکان حضور اجتماعی و سیاسی داشته باشند و فعالیت نمایند منتها سیاست‌های عملی دولت بر کنترل جایگاه ذهنی ایشان قرار دارد و همانگونه که عنوان شد زن در دولت اصلاحات اگر چه به وضعیت ذهنی تغییر وضعیت داده است، اما بر اساس شواهد عملی، او یک سوژه اجتماعی و سیاسی کنترل شده از سوی ساز و کار محافظه کارانه‌های است که با جوی از بی اعتمادی نسبت به قابلیت و توانایی زنان در حال تجربه مشارکت زنان است. از این رو، اگرچه اصول نظری این دولت، بر مشارکت اجتماعی و سیاسی زنان تاکید می‌کند، اما در عرصه عملی، قادر به واگذار کردن سهم زنان در مشارکت نیست.

در دولت عدالت نیز وضعیت زنان به صورت ترکیبی از سوژگی و ابژگی است. به دلیل اتخاذ رویکردهای التقاطی حاکم بر دولت در عرصه‌های نظری و عملی در امور سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، زنان گاهی به منزله ابژه‌هایی هستند که هویت حقیقی آن‌ها در گرو وابستگی به دیگری (به عنوان مثال خانواده) تعریف می‌گردد و گاهی در برخی حوزه‌ها مانند فرهنگ، زنان سوژه‌های مستقلی محسوب می‌گردند که می‌توانند - برای نمونه در مواردی مانند پوشش و حجاب و یا حضور در ورزشگاه‌ها - عرف اجتماعی حاکم را نیز تحت الشعاع خواسته‌های خود قرار دهند.

در جمع بندی سه دوره فوق الذکر می‌توان عنوان نمود که وضعیت ذهنی به معنای اصالت هویت حقیقی زن مسلمان ایرانی در تمامی ابعاد و سطوح حیات فردی، خانوادگی و اجتماعی در هیچ یک از دولت‌های مذکور محقق نگردیده است. نکته حایز اهمیت این است که بر مبنای تحلیل صورت‌بندی‌های زبانی حاکم بر هر یک از دولت‌ها، در مواردی نیز که به نظر میرسد در سطح نظری، زنان در مقام ذهنی مورد اشاره قرار داشته‌اند، در حقیقت در نسبت با قدرت، زنان در هر سه دوره در سیاست‌ها و برنامه‌ریزی‌های عملی ابژه‌هایی برای کنترل، نظارت و هدایت بوده‌اند.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازن اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازن و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

شفافیت داده‌ها

داده‌ها و مآخذ پژوهش حاضر در صورت درخواست از نویسنده مسئول و ضمن رعایت اصول کپی رایت ارسال خواهد شد.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

References

- Afsharpour, S., Jalalpour, S., Abdolkhani, L., & Shahabi, R. (2022). A Comparative Analysis of Women's Role in the Discourse of Iran's Islamic Revolution and the Patriarchal Model of Revolution. *Politics and Society Quarterly*, 13(1), 91-110.
- Aghagolzadeh, F. (2013). *Descriptive Culture of Discourse Analysis and Pragmatics*. Elm Publishing.
- Ghiyoumzadeh, M. (2008). Social Rights and Women's Political Participation from the Perspective of Islam. *Islamic Law Quarterly*, 5(1), 33-49.
- Huntington, S. (2021). *Political Order in Changing Societies*. Elm Publishing.
- Jiang, X., Guo, Y., & Dong, P. (2024). Factors affecting the institutionalized political participation of Chinese women: An empirical analysis based on CGSS2021 data. *International Journal of Electronic Government Research (IJEGR)*, 20(1), 1-25. <https://doi.org/10.4018/IJEGR.333055>
- Mirabi, S., Yousofi, A., & Qandharioun, A. (2022). Critical Discourse Analysis of Women's Role in Development Policies After Iran's Islamic Revolution. *Human Development Quarterly*, 10(4), 89-102.
- Mirhosseini, Z., & Abbaspour, Z. (2023). Identifying Obstacles to Women's Participation in the Economy and Development. *Women and Development Studies Quarterly*, 12(2), 77-96.
- Moradi, M., Yaghouti, E., & Fahresti, Z. (2019). Women's Rights Discourses After the Islamic Revolution with an Emphasis on Women's Martyrdom. *Islamic Revolution Studies Journal*, 7(3), 64-83.
- Movahed, M., Enayat, H., & Pournemat, A. (2008). Examining the Relationship Between Social Capital and Women's Political Participation. *Iranian Sociology Quarterly*, 9(2), 45-67.
- Nosrat Kharazmi, Z., Ghasempour, F., & Nosrat Kharazmi, H. (2020). Cultural Agency of Women After the Islamic Revolution: Discourse Analysis of Islamic Feminism's Demands. *Women's Research Quarterly*, 8(1), 22-41.
- Panahi, M. H., & Bani Fatemeh, S. S. (2015). Political Culture and Women's Political Participation. *Social Sciences Quarterly*, 22(68), 35-78. <https://doi.org/10.22054/qjss.2015.1280>
- Sadeghi Fossaei, S. (2008). *Study of Gender Dimensions in Iran's Third and Fourth Development Plans (Development and Assessment of Gender Objectives in the Third Plan)*. University of Tehran Press.
- Shahabadi, M. H., & Bostan Najafi, H. (2021). Examining the Superiority of Women's Agency in Family Formation with Emphasis on the Concept of Choice. *Journal of Social and Cultural Studies*, 15(3), 123-140.
- Shokr Beigi, A., & Hossein Panahi, B. (2022). Social Factors Affecting Women's Political and Social Participation. *Iranian Sociology Quarterly*, 9(3), 110-127.
- Touraine, A. (2022). *The Return of the Actor*. Sales Publishing.
- Weber, M. (2015). *Economy and Society*. Samt Publishing.